

A FASIZMUS TIZEDIK ÉVE

OKTÓBER első napjaiban — mint a hírlapokból ismeretes — repülőgép jelent meg Róma felett, melyről politikai röplapok ezreit szórták le az olasz fővárosra. Olyan órában történt ez a tüntetés az uralkodó rendszer ellen, melyben az utcák zsúfoltak, s a röpcédulák — köztük különösen egy a királyhoz intézett manifesztum — kétségtelenül mély benyomást tettek azokra a tömegekre, melyekben csakhamar kézről-kézre jártak.

„Negyvenmillió olasz tekint az uralkodó felé kétségbeesése mélységeiből“ — így látja az „Alleanza Nazionale“, melynek nevében a kiáltványt külföldről kibocsátották. „Szent szerződés áll fenn — úgymond — fejedelem és alattvalói közt: ennek jelében ment a halálba hatszáz-ezer olasz a háborúban. Ment, hogy Triesztnak és Trentónak visszazerezzék szabadságát s maga sokszorosan súlyosabb rabszolgaságba esett, mint aminőben e városok egykoron éltek ... Sokan elvesztették már hitüket a monarchiában... ne kényszerítse Felsőged az olasz népet, hogy a spanyol példát kövesse ...“

Voltak-e a kiáltvány olvasói közt, akiknek eszébe jutott, hogy éppen száz évvel ezelőtt egy másik fiatal olasz ugyancsak az uralkodóhoz intézett manifesztummal indított meg egy hatalmas mozgalmat: Giuseppe Mazzini 1831-ben Marseilleből fordult Károly Alberthez az olasz nemzet „egységéért, szabadságáért és függetlenségéért“.¹

Lauro de Bosis — mint utóbb kitűnt, így hívják a vakmerő repülő, kinek neve apja: a jeles költő révén országszerte ismeretes — ugyancsak Marseilleből repült el, hogy többet vissza ne térjen. A közfelfogás legalább úgy tartja, hogy útban Korzika vagy a francia partok felé De Bosis valahol eltévedt és gépével, melyet soha többé nem láttak, a tengerbe veszett. Expedíciójáról egy s más meg tudott a világ abból az okmányból, melyet Párizsban hátrahagyott s amelyet — vélt halála után — ott felbontottak; „halálom története“ ez.

Mindenképpen figyelemreméltó okmány ez: emberileg jellemző rokonszenvesnek, bár exaltálnak mondott szerzőjére, de jellemző a mozgalomra is, melynek kifejezője s egyben bepillantást enged a fasiszmissal szembenálló erők gondolatkörébe.

Megtudjuk belőle, hogy Lauro de Bosis egy fasisztaellenes hólabdalevél-mozgalom leleplezése kapcsán volt kénytelen emigrálni; Párizsban mint szállodai alkalmazott kereste meg kenyerét s egyedül azért tanult meg repülni, hogy „a szabadság szózatát hozza el a bilincsekbe vert Olaszországba“.

¹ Pietro Orsi: L'Italia Moderna, 1901, 95 kk. U.

„Minden rezsim, még a török és az afgán is, a szabadságnak bizonyos szerény mértékét engedélyezi, — egyedül a fasizmust kényszeríti az önvédelem arra, hogy minden gondolatot megsemmisítsen. 7000 év börtönbüntetést szabtak ki politikai bűnökért négy év alatt s a rendszert 400.000 feketeinges fegyvere védi. A fasizmusnak nincs más választása : ha szempontjait a magunkévá tesszük, el kell fogadnunk Matteotti-nak (a szocialista képviselőnek) meggyilkoltatását, gyilkosainak megjutalmazását, a sajtószabadság elkobzását, Benedetto Croce házának kifosztását, a kémkedésre és provokátorokra költött milliárdokat, röviden azt, hogy Damokles kardja függ minden polgár feje fölött. Az osztrákok 1850-ben, a Bourbonok, Itália más zsarnokai sohasem mentek ily messze ...“

„Lehetetlen a fasizmust csodálni és ugyanakkor sajnálkozni túlkapásain : a fasizmus logikája éppen túlkapásaiban rejlik. Logikusan, a fasizmusnak erőszakot kell hirdetnie... Nincs remény rá, hogy ez a rendszer elnéző és emberséges legyen, a nélkül hogy léte egyszersmind megszűnjék. A fasizmus teljesen átértette a helyzetet és hét esztendő óta Olaszországot hagy fegyházzá változtatta, amelyben a gyermekek megtanulják, hogy a láncokat, melyekre fűzték őket, cirógassák és sajnálkoznak azokon, kik nincsenek megkötve. A húsz év körüli ifjak elfelejtették a korábbi rendszert. .. Tizenhárom éves koruktól kezdve azt tanulták, hogy az embernek nincsen más joga, mint aminő privilégiumot az állam juttat neki.”

„Lehet, hogy haláloamat fogom lelni, de halálom, bár magam nem kívánom, hiszen annyi mindent kellene még végbevinnem, csupán megtehető repülésem sikerét. Minthogy minden veszedelem visszafelé repülésben rejlik, nem fogok meghalni, míg 400.000 röpcédulát elszállítottam s halálom ez írásokat csak melegebben fogja ajánlani.*

„Úgy kell lenni, hogy legalább húsz fiatalember feláldozza életét az olasz szellem felébresztéséért. Meg kell halni! A risorgimento alatt ezrével áldozták fel magukat ifjak, ma nagyon kevesen vannak... Remélem, hogy sokan fognak követni s ez végül fel fogja kelteni a közvélemény figyelmét.”¹

NEM HIÁBA utal Lauro de Bosis a risorgimento-ra: ez az egész eszmekor a múlt század derekának politikai viszonyaiban, szemléletében és lelkesedésében gyökerezik, — alapjában véve még mindig Giuseppe Mazzini Giovane Italia-jának hangja ez. De Bosis repülése romantikus, önfeláldozása rokonszenvet kelthet, szabadság után való vágyakozása emberileg érthető, írása tehetséges tolima vall: mindez nem kíméli meg attól, hogy politikai szemléletét, ha ugyan eljutott odáig, napjainkban idejétmúltnak és tartalmatlannak érezzük.

A fasizmus ellenfelei Olaszországon kívül, a fuorusciti, éppúgy, mint elég éles bírálói az országon belül aligha veszik észre, amit az idegen jóval világosabban lát: hogy válságba és küzdelmekbe süllyedt világunkban a risorgimento eszmeköre nemcsak erejét és hatását veszítette, hanem — amit fájlalni lehet — egyenesen terhes ballaszt, melyet a közélet orvosának olykor talán erőszakos eszközökkel is el kell távolítania az útból. Nem tartom kétesnek, hogy a fasizmus vezetői közül sokan vannak, akik egyénileg maguk is nehezen tudnak elszakadni a szabadság öröktől, idők és világok felett tündöklő varázstól ; de népüket e délibábtól megfosztani kötelességüknek érzik.

Nem fér hozzá kétség, hogy a liberalizmus apoteózisa nem következett el, ahogy az olasz fin de siècle nemzedéke áhította. A fasizmus új „Rómája“ bizony nem a liberalizmus Itáliája, melynek világszabadító diadalát Carducci oly nagyszerű pátozzsal jósolta meg ötven év előtt az Odi barbare-ban; az ő és nemzedékének szemével

¹A szöveget a Times (okt. 14) közlése nyomán kivonatossan idézem. Hír szerint a Times szövege sem volt teljes.

nézve ma nem éppen innen indul győzelmi útjára a „serena giustizia“, hogy a népeket megváltsa.¹ De egy csodálatos évtized alatt új „Róma“ született itt mégis, melynek hatalma és rendje, fegyelme és sikerei még a hívős szemlélőt is tiszteletre és okulásra készítetik.

Azokkal szemben, akik a szabadságjogok és a közéleti bírálat és cselekvés liberális-parlamentáris formáinak hiányát róják fel a fasizmusnak, a „rezsim“ kilenc esztendő példátlanul eredményes nemzetnevelő és országfejlesztő munkásságára hivatkozhatnak.

Az idegen, aki évről-évre bejárja Olaszországot, intézményekkel és néppel érintkezést keres, csodálattal látja, hogy ez a sok tekintetben keménynek mondható, módszereit illetően bizonyára bírálható rendszer mily sikerrel birkózik meg az elég súlyos nemzeti és nemzetközi problémákkal s magában a világválságban is a létfenntartásnak és a boldogulásnak eddig mily meglepő tüneteit mutatta.

Nem tagadja senki — a rendszer sem —, hogy az olaszág gazdasági helyzete is nehéz és hogy a világválság hullámai ide is elhatottak. Hiszen éppen magának a fasizmusnak lényegében rejlik, hogy az élet komolyságát s a nemzet és egyén erkölcsi feladatait szüntelenül hangoztatja; a Duce azt vallja magáról, hogy az olaszországot „az erkölcsi kényelmetlenség állapotában“ tartja, ami más szóval annyit jelent, hogy a nemzetet önismeretre és önszemléletre serkenti, sohasem tár elé ragyogó távlatokat, mindig a holnap nehéz munkájára és kötelességvégzésére hívja fel. Magában a „szabadságban“ is kötelességet lát Mussolini és nem jogot. A híressé vált nápolyi beszéd a tizedik év küszöbén is e kérdéssel zárult: „Kire várnak a legnagyobb kötelességek?“ És a Piazza dél Plebiscito-nak szónokától megigézett népe azt zúgta: „Miránk“.

Egy népgyűlés tömeglelkessége bizonyára még nem egyértelmű a mindennapi keserű kötelességvégzéssel, de csak elfogult bíráló tagadhatja, hogy a fasizmusnak éppen az erkölcsi átnevelés munkája egyik legnagyobb sikere.

Az etatizmusnak mint egyedül üdvözítő életformának helyességét is kétségbe lehet vonni, de a konkrét tapasztalat azt mutatja, hogy a fasizmus az olaszországnak ma is félelmetes és mind aggasztóbban szaporodó tömegeit a nélkülözhetetlen állami és nemzeti egység és fegyelem erős kereteibe szorította. Sokszorosán fontos volt ez itt. Az olasz temperamentum felettébb hajlamos az individualizmusra s az a Nyugat, amely a mai rendszer ércfegyelmét nem egyszer ironikusan bírálja és elítéli, még nem is olyan régen hasonló iróniával, ha ugyan nem szánakozással általánosította az olasz köz- és magánélet anarchisztikusnak ítélt tüneteit. Itália története is a városi és regionális, részleges és pártérdekek kiméletlen érvényesülését mutatja. A „kampanilizmus“ hagyományai még ma is élnek és a fasizmus érdeme, ha ma Torino és Palermo, Velence és Bari fiai egyetlen hatalmas szerkezet elemeinek érzik magukat. Ezt a lelki egységet a liberális állam intézményei, a hadsereget is beleértve, nem teremthették meg;

¹ Ma il tuo trionfo, popol d'Italia, — su l'età nera, su l'età barbara, — su i mostri onde tu con serena — giustizia farai franche le genti. (Nell'annuale della Fondazione di Roma.)

a fasizmus nevelőszervezeteire, lelkesedésére és erkölcsi tartalmára volt szükség, elsősorban az iskolákban működő Balilla-kra, az Avanguardia-ra, a tavaly életrehívott Fasci Giovanili-ra, miknek vörös-sárga színei ismét új életet jelentenek a fasizmus fekete vásznán, nem utolsósorban a Corsi Premilitari-ra és a Dopolavoro-ra, melyek ma már mind izmos abroncsai ennek a nemzetnek.¹ E fegyelemből folyó kisebb-nagyobb kötelezettségeket talán néha nehezen viseli az olaszság; alapjában véve igen üdvös nevelőeszközök ezek, melyeknek hatása erősen meglátszik Olaszország arculatán.

Az alacsonyabb népi rétegek szellemi és erkölcsi emelkedésének számtalan tünete mutatkozik az utóbbi években. Az olasz nép, melynek oly sok vonzó képessége van, emberi méltóságában gyarapodott, tanultsági színvonala emelkedett, testileg fejlődött. A félszigetre bevonultak a sportok is, miknek tömegrendező és foglalkoztató jelentőségét nem szabad alábecsülni.

Ez az „átnevelés“ az, amire a fasizmus a legbüszkébb. Alapítójának és vezérének vallomása szerint intézmények és alkotások, hidak, utak, kikötők és új városok: mindez csak keret; a lényeg, amire ő maga és mozgalma kilenc esztendőn át törekedtek, az olaszság lelki megújítása. A defetizmusba és társadalmi dekompozícióba süllyedt, önmagát hazájában meg nem találó, szinte bátortalanná vált olaszsgot, mely éppen ezért a bolsevizmussal kacérkodott, meg kellett edzeni arra a küzdelmes létre, amelyet az ország „drámai helyzete“ szab eléje. A XVI. századig az olasz — Mussolini szerint — harcos nép volt: hiszen éppen az olasz életnek imént említett atomizálódása folytán város várossal, gyakorta család családdal állt szemben. A tunyaság három százada következett, de a faj jellemi alapjai épek ma is. Harcra és küzdelemre, ellenállásra és fegyelemre, emberi és nemzeti öntudatra nevel tehát az új olasz állam.

A NEVELÉST ennél fogva legfőbb állami feladatnak tekinti, de egyben a fasiszta állam jogának is, melyről le nem mondhat. Már két év előtt, mikor olaszországi tapasztalatainkról e lapokon beszámoltunk,² nyilvánvaló volt, hogy a „római kérdést“ akkor megoldó lateráni szerződés ellenére bizonyos elvi ellentétek maradtak fenn az egy városban székelő két államhatalom közt. Beavatottak előtt már akkor sem volt titok, hogy a két erő az Azione Cattolica szervezetei körül fog összeütközni. 1931 nyara e szempontból a válság időszaka volt. Az olasz állam éppúgy, mint a Vatikán igen erős, szinte kíméletlen szavakkal vépte igazát. Az állam a katolikus szervezetekben politikai célzat szolgálatát vélte felfedezni; az Egyház elemi szabadságában érezte magát sértve. Az állam rendőrhatalósággal lépett fel az Azione Cattolica ellen, az Egyház a nemzetközi katholicizmusra appellált, ami kétségkívül kényelmetlen volt még a Palazzo Chigi-nak is. A béke — mint ismeretes — ősszel megszületett. Az Azione Cattolica szigorúan vallási és egyházi mederbe tereltetett és minden politikai

¹A felsorolt alakulatok mind külön elemei „az olasz ifjúság katonai nevelés ének“, melyről Nemes Erdős László tollából közölt ismertetést a M. Sz. IX. (1930.) 42.

²M. Sz. VII. (1929) 360—66.

tehertől „mentesült“; ezzel szemben a Vatikán visszanyerte ezt az értékes nevelő- és szervezőeszközét. Igazuk maradt azoknak is, akik az Állam és Egyház örök, immanens ellentétére utaltak s arra, hogy a lateráni szerződés csak hidakat vert, de az árkokat nem temette be. De azok is helyesen láttak végül, akik megjósolták, hogy az ilyen inkább doktrinér ellentétek felett mindenkor a kompromisszum fog diadalmaskodni, mert az olasz állam és a római Egyház, egymásra utáltán, ma már elválhatatlanok pályájukon.

Mindkét hatalom helyes ösztönnel érezte meg az idők parancsát, amikor a lateráni békét egy újabb konciliációval erősítette meg. A Vatikánt a spanyol események bizonyára annak tudatára ébresztették, hogy puritán célzatú fasizmus — az állami omnipotenciának némiképp „pogány“ hitvallása ellenére — a keresztényi etikának, elsősorban a családnak erős támasz[^], nem szólva arról, hogy a nyugodt és biztos állami lét az Egyház szervezeteinek és hierarchiájának kedvez. De a fasiszta állam is ráeszmélt, hogy a világválság mindenképp küzdelmes periódusában ennek a nagyon súlyosnak ígérkező „anno X“-nek küszöbén végét kell vetnie annak a fermentációnak, mely az elégedetlen egyházállami körökből terjedt szerte, s kifelé, a nagyvilág felé is a nyugalmi állapot képét kell nyújtania. Elég bonyolult államfinanciális és magángazdasági operációk idején üdvösnek látszott a civitas dei s a civitas terrena örök küzdelmét egyidőre legalább — szüneteltetni.

KÉT ÉV ELŐTT MÁR írtunk e helyen arról, hogy a fasizmus gazdasági politikájának kritikusai elsősorban a magasan stabilizált lírára szoktak hivatkozni mint a bajok egyik főforrására. A „quota novanta“ — amint itt röviden a stabilizált lírának az angol fonthoz való viszonyát jelezték¹ — esztendeje valóban fontos lépésre készítette a rezsimet. Azzal az energiával és gyorsasággal, melyet csak a diktatúra tesz lehetővé, végrehajtotta, amin most pl. Németország fáradozik: a líra vásárlóértékét mesterségesen növelte azzal, hogy a javadalmazásokat és béreket egyfelől, házbéreket és élelmiszerárakat másfelől kb. tíz százalékkal csökkentette. A művelet sikerült, mert az élet ma Olaszországban általában sokkal olcsóbbnak mondható, mint a nyugati államokban, s ami ennél jóval fontosabb, még az alacsonyabb néprétegeknek is tűrhető boldogulást biztosít. Nagyvárosban és kis vidéki centrumokban ugyanaz az általános' jóléti kép tárul az idegen szemlélő elé: kielégítően öltözött és táplált tömegek, nyomornak és koldulásnak nyoma nincsen, a munkanélküliségnek kevés nyomasztó tünete. A középosztás nagy központokban — Firenzében, Rómában, Nápolyban — számbajövő „disoccupazione“ nem mutatkozik; mint hallom némiképp más a helyzet pl. Turinban, ahol egyes nagyobb nehézipari gyárak munkaszünete már komolyabb gondokat okoz. A fasizmus, mely a munkanélküli segélyt voltaképpen nem ismeri, közismerten két eszközzel küzdött a munkanélküliség ellen. Fegyverben tartja a négyszázezer főnyi milizia-t, mely azonban fizetsége ellenében komoly, ha talán nem is múlhatatlanul szükséges őrszolgálatot lát el

¹1 fontsterling = 92 líra.

s bizonyára nem csekély mértékben járult hozzá az olasz vasúti szolgálat lendületéhez; másfelől az állam évek sora óta a közmunkák hatalmas tömegeivel foglalkoztatást ad elsősorban építőiparának s e mellett valóban csodálatraméltó méretekben fejleszti városait, mindenekfelett persze Rómát.

Az 1931-es veszteséges költségvetési esztendő — állítólag egymilliárd lírás deficittel kell számolni — bizonyára határt szab az olasz közmunkatervnek is. Az állami élet egész területén bizonyos takarékoság észlelhető s valószínű, hogy a nem nagyon számottevő hiány hamarosan fedezhető lesz. Arról, hogy a magángazdaság világszerte ismert zavarai mily mértékben veszik majd igénybe az államkincstárt, nem lehetett még képet kapni. Nem kétes, hogy a Banca Commerciale Italiana immobilizálódása elsősorban az állam anyagi áldozatait követelte meg.

De ha Olaszországot sem kímélte meg a nagybankok válságának világhulláma, mindenesetre a rezsím dicsérete, hogy az orvosszer megvolt, mielőtt még a betegség közismertté vált s az ország testén elharapódzott; a bankválságból eddig nem lett általános politikai, szociális, erkölcsi, sőt kedélyi válság, mint Közép-Európában, — az élet zavartalanul folyik tovább.¹

Bizonyára része van ebben a fasizmus amaz eredményes törekvésének is, hogy Olaszországot a külföldi tőkéktől többé-kevésbé függetlenítsen. A rezsím nem gazdálkodott külföldi kölcsönökkel s állítólag továbbra is sikerülnie fog az állam hitelszükségleteit belső forrásokból fedeznie. Nemcsak a kamatterhektől mentesült persze ezáltal Olaszország, hanem külpolitikai mozgásszabadságát is megőrizte, amit itt mindennél fontosabbnak tartanak. A két év előtt még annyira kritikus képet mutató külkereskedelmi mérleg is mostanság fordul először aktívvá, — igaz, hogy az általános fogyasztás hanyatlásának árán. Az angol font értékcsökkenése a fizetési mérleg terhein meglepően enyhíthet, oly meglepően, hogy az olasz termelésre szinte — veszedelem is rejlik benne. Az olasz ipar védelmében a kormány nagyhirtelen kénytelen volt a behozatali vámokat 15%-kal felemelni, bevallottan a költségvetési deficit fedezésére, valójában azzal a mellékes (?) célzattal, hogy Anglia dumpingjét kivédje.² Erre bizonyára azért is szükség van, mert a fizetési mérleg alakulására előbb-utóbb jelentős hatással lesz az idegenforgalom megdőbentő hanyatlása.

¹ Az Istituto Mobiliare Italiano, melyet félmilliárd líra alaptőkével a legutóbbi hetekben hívott létre a kormányzat, voltaképpen a Banca Commerciale ipari részvénytömegének átvételére hivatott, ezen túl azonban kétféle célt szolgál: egyfelől az olasz ipar szervezeteiben tőkerészesedést vállal, másfelől ugyanezeket a vállalatokat hosszúlejáratú hitelekkel látja el s ezzel a magánbankgazdálkodásban szokásos meglepetésszerű hitelfelmondások veszélyétől mentesíteni kívánja az ipart. Ennek az intézménynek vezetésére az állam döntő befolyást gyakorol, minthogy elnökségét maga jelöli ki és igazgatóságába is tagokat delegál. Az új intézmény, melynek részvényesei államilag ellenőrzött vagy irányított pénzüzetek és testületek, ötmilliárd értékű részvényt bocsáthat ki s a nemzet vagyonát ipari beruházások irányában kívánja közvetíteni. Jellegénél, szerkezeténél és méreteinél fogva rendkívül figyelemre méltó kezdemény, melynek működése kétségkívül komoly tanulságokkal fog szolgálni.

² Az angol font értékcsökkenése rövid ideig veszélyeztetni látszott az olasz aranyparitást. Az olasz kormánynak azonban, minden nyilatkozat és jel szerint, megíngathatatlan elhatározása, hogy a líra stabilitását fenntartja, s ehhez látnivalóan

Anglia és a középeurópai államok válsága, a devizaátutalások megnehezülése az egész vonalon, az olaszországjáró művelt osztályok elszegényedése világszerte, ez év őszén nagyrészt eltűntették az idegeneket a félszigetről. Már a tavasszal érezhető volt a hanyatlás s a kormányzat itt is szerencsés kézzel nyúlt a bajokhoz, amennyiben persze hatalmában állott orvoslásuk: nyáron a belső „idegenforgalom“ kifejlesztése érdekében példátlanul olcsó vasutazást biztosított tömegeinek s ezzel kettős célt ért el. Az olaszország előtt feltárta saját hazájának kincseit, a szellemi és a fizikai jólét színvonalát némiképp emelte s ugyanakkor frissebb keringésbe hozta a renyhévé vált pénzt. Mint mondják, nyáron minden olasz útban volt...

Etatisztikus kormányzati rendszer olyan gazdasági válság időszakában, aminő ma világszerte jelentkezik, kétségkívül könnyebb helyzetben van a liberális berendezkedésű államoknál. Olaszország korporációs rendszerével mintha már előre felkészült volna mindazokra a küzdelmekre, melyeket tizedik évében gazdaságilag meg kell vívnia. A fasiszta szindikalizmus alap gondolatai már kellőképp ismeretesek. Szemben a marxista osztályharc-elmélettel a fasizmus az osztályok harmóniáját hirdeti, s e harmóniát az osztályszindikátusok munkájának összehangolásával véli elérni. Az önkormányzatú szindikátusok munkálkodását az állam a maga „közlekedési tornyából“: a korporációk minisztériumából figyeli és ha kell, szabályozza.¹ Napjaink gazdasági válsága alighanem szükségessé teszi az olasz korporációs rendszer elmélyítését; e gondolatkör gyakorlati erőpróbája lesz, hogy sikerül-e a szindikátusok munkálkodásával az osztályok érintkezésén felül a termelést és a fogyasztást is megfelelően szabályozni. Itt, az eleven gazdasági életben új, kétségtelenül nehéz talajon próbálkozik a fasizmus, s ha csak részben is sikerül, amit Bottai most októberben egy bolognai ülésen bejelentett: a tőke érdekeinek megvédése és a magántulajdon tiszteletben tartása mellett a munkával szemben fennálló szociális kötelezettségeket teljesíteni, akkor követésreméltó példát mutat majd a liberális-demokratikus államoknak, melyek elveik ellenére sodródhatnak a meggyőződésnélküli, tehát elvtelen etatizmus örvényében.²

megvannak a szükséges eszközei is. A Banca d'Italia október 31-i jelentése szerint a 14.4 milliárdos bankjegyforgalom egyedül aranyban 5.57 milliárd lírával van fedezve, ami 40%-os, hetek óta szüntelenül emelkedő fedezetet jelent. V. ö. E. d'Albergo cikkét, Gerarchia XI. (1931) 827.

¹V. ö. Virginio Gayda: Le travail organisé en Italie, Róma 1931.

² „A nagy gazdasági válság, mely lecsapott a világra, meggyőzött bennünket róla, hogy olyan tüneményekkel állunk szemben, mely előtt nem hányhatunk szemet. A háborúelőtti állapot nem tér vissza soha többé sem az olasz, sem a világgazdaságban. Valami mindörökké rombadől: ez a valami egy rendszer. Mi nem hisszük, hogy a világon véget ért a tőkének, a termelőnek, a tulajdonnak funkciója: tőke és tulajdon megmaradnak a testületi gazdasági rendszer két alapvető sarkköve gyanánt. Ám a kapcsolatok és funkciók áthelyeződéséről van szó. A tőkét fel kell hívni, hogy egy megváltozott rendszerben fungáljon, hogy megváltozott módszerrel megváltozott kapcsolatokhoz alkalmazkodjék. A testületi gazdálkodás nem hivatott rá, hogy feláldozza a magánkezdeménnyezést, de arra hivatott, hogy fegyelmezze és koordinálja. Nem arról van szó, hogy az állam iniciatívája foglalja el az egyének iniciatívájának helyét, hanem hogy az egyének kezdeményezését olyan fegyelmező rendszerrel koronázza meg, mely az államtól indul ki, mint az egyetlen szervtől, amelynek panorámaszerű és átfogó áttekintése lehet a nemzetgazdaság nagy szükségleteiről.“ (Bottai bolognai beszédéből.)

Maga a nagy nápolyi beszéd is, mely a világválságra, mint a fasizmus alkotómunkáját korlátozó akadályra utalt, egy új gazdasági politikai kísérletet jelenti be, melynek csak körvonalai és alapelvei kezdenek kialakulni, gyakorlata még titok:

„A belpolitikában — mondotta Mussolini október 25-én — a jelszó ez: eltökélten a nép felé haladni, konkrét valósággá tenni a mi gazdasági civilizációnkat (la nostra civiltà economica), mely távol áll a bolsevizmus monopolisztikus tévelygéseitől, de távol áll a liberális gazdálkodás nagyon is bebizonyított elégtelenségétől is. Nincs mitől tartanunk: a többi országok kapitalizmusainak túlsók bonyodalmuk van odahaza, hogysem a mi kérdéseinkkel foglalkozhatnának, s azzal a végső kifejlődéssel, melyet forradalmunknak adni kívánunk.“

Olaszország ezidei őszének — ennek az istenáldotta szépségű októbernek — legkimagaslóbb eseménye a nápolyi beszéd, mellyel a rezsim a Marcia su Roma kilencedik évfordulóját megünnepelte. Évek során át ezt az országot járva, az utas sokféle vélekedést hall a rendszerről; legtöbbször olyasfélét, hogy a fasizmus Északon született s ott van odahaza, de voltaképpen az észak gyár-proletarisztikus városaiban felettébb népszerűtlen, vagy hogy Romagna és Toscana ugyan a Duce hazája, de ebben a középosztály-mtellektualizmusban nem tudott gyökeret verni, vagy azt, hogy Rómában nincsen talaja, csak hivatalos ereje és személyzete... A leggyakoribb hang mégis az volt, hogy Nápoly és a Mezzogiomo élesen szemben álltak a diktatúrával.

A dolgok alaposabb szemléleténél mindez felszínes általánosításnak bizonyul. Olaszország még ma is csodálatosan sokrétű és sokszínű világ, a fasizmus pedig egységesítő erő, mely mindenütt otthon van, bár — önként értetődően — mindenütt vannak bírálói; kormányoknak és hatalmi rendszereknek örök sorsa ez. Aki azonban minden regionális hangulat és minden bírálat felett ura a telkeknek, az a Vezér maga; Nápoly igazolja ezt. A hírek szerint háromezrezer ember szorongott ama vasárnap délután a Fiazza del Plebiscito-n. Nem tudjuk ennyi volt-e — ki méri meg a tengert? —, de aki ott járt, tanúja lehet a „charizmatikus“ vezér csodával határos népszerűségének, a rezsim erejének, de egyben annak is, hogy a fasizmus ma jobban, mint valaha a népben gyökerezik, a szónak sajátos értelmében demokratikus.¹ Nem hatóságilag szervezett és felvonultatott tömegek voltak itt, hanem a nápolyi népesség minden rétege; karabinierok, milícia-kordon már rég felmondták a szolgálatot, mikor végeszakadatlan folyamatban, félelmet keltően, szinte gátját vesztve, még mindig áradt a sokaság. A tömeg, pusztán ottlétével, egymás életét veszélyeztette, de a legkritikusabb pillanatokban is az emberiségnek, a kíméletnek, a magasabbrendű civilizációnak szép példáját mutatta. A réglátott Mussolinit ünneplő Nápoly, zürzavarában is, az emberek közti megértés, mondhatni: a társadalmi nyugalom és harmónia manapság szokatlan képet tárt a megfigyelő elé.

¹V. ö.: Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. Társadalomtud. Füzetek 11. sz. 1929.

Mindenkit csak egy szándék hozott ide: a Duce-t látni, szavait hallani. Félelmetes, szinte jajkiáltásszerű, ahogy a tömeg a „Duce“-szót hallatja. A rezsim első évében hallottuk őt utoljára a szabad ég alatt: akkor a Palazzo Chigi híressé vált erkélyéről beszélt a Piazza Colonna-n. Nagyon megváltozott azóta a szónok: akkor egy sikerült államcsíny és gyors forradalmi átalakulás fiatal vezére állt a nyilvánosság előtt, már népszerűen, de még mágikus erő nélkül. Ma, élte delén, szinte mitológiai alakként emelkedik az olaszország fölé, a „Dux“ ő (a Vezúv világítja Nápoly felé ezt az ígésző szót), a testet öltött italianitá, negyvenkétmillió ember megszemélyesített ereje, melynek minden sikerül. Rétori eszközei is megnemesedtek. Ugyanaz az ellenállhatatlan szónok, de ma már csupán erő, pátosz nélkül. Ilyen szavakat csak ő tud elmondani, csak néki ad hitelt egy nemzet:

„... gyors, de mégis igen figyelmes nápolyi szemle-körútamon e napokban megállapítottam, hogy parancsaimat végrehajtották ... Nápoly mélységesen átalakult: olaszok és idegenek tanúskodnak róla. De ez nem elég: Nápolynak élnie kell s már e perctől kezdve ki kell jelölnie holnapi akciójának irányelveit...“

„... Cainicie Nere, mikor 1935-ben számos nagy mű befejezést nyert; a nagy kórház és a szanatórium és a tengeri állomás és a monumentális postapalota, és városotok további negyedei rendezettek, — 1935 május 24-én (a nápolyvidéki eredetű Diaz tábornok nagy emlékművének leleplezésén) újra hallani fogtok engem erről az erkélyről és azt fogjátok tapasztalni, hogy semmi sem változott meg bennem: sem a szellem, sem a hang, sem az akarat s hogy összes ígéreteim, még egyszer, hűségesen valóra váltattak!“

SPIRITO, VOCE, VOLONTÁ: ez Mussolini, mint eredete és folyamata a mozgalomnak, mellyel egyé vált. Mint mozgalom: „egy egész nép jövője“ ő, mint ember „számba nem jövő“, csak „uomo trascurabile“ —ahogy önmagát a nápolyi beszédben aposztrófálta.¹ A nagy kérdés — s ez egyben Olaszország jövőjének s vele a jelenkori emberi civilizációnak egyik problémája is —, mily mértékben fonódtak össze és váltak el egymástól a fasizmus és a vezér, ő maga úgy látja, hogy ami küenc év előtt tagadhatatlanul nem volt egyéb „személyes tetténél“, ma már a maga külön — tőle valamikor függetleníthető — életét éli: a fasizmus doktrínájában, intézményeiben és mindenekfelett a nemzet ifjúságában életté vált. A történeti mozgalmaknak — mindig Mussolini szerint — megvan a maguk „heroikus“ korszaka, melyet később az „adminisztratív“ periódus válthat fel. A heroikus korszak hozzá, a vezér személyéhez fűződik; csupán utána veheti kezdetét az adminisztratív fázis, — a Duce helyébe akkor „egy miniszterelnök“ léphet. Ma szellem, hang és akarat van, mely egy ponton háromszáz-ezer embert tud lenyűgözni és egy egész nemzetet feszültségben tartani ; akkor — így a képzelet — a Szellemmel átívódott már a nemzet teste, az Akarat intézménnyé kövült, a Hang pedig elszáll... az „uomo trascurabile“ távozik, hogy a sors kegyelméből, ritka aján-dékként, valamikor ismét megjelenjék a nemzetek életében.

¹ „Kilenc év előtt... ugyanerről a térről végső dilemmát állítottam fel, mely nem egy számba sem jövő ember életét tette kockára, hanem egy mozgalom sorsát és egy nép jövőjét. Azt mondtam akkor: vagy ideadják a hatalmat, vagy el fogjuk venni! — Négy nap múlva az ígélet szigorúan megtartott.“

Az ÖRÖKKÉVALÓSÁG felé néz ez a hatalmas mozgalom, anélkül hogy valaha is doktrinérré válnék s elvesztené lába alól a reálpolitika biztos talaját. Világszemlélete a „charizmatikus-vezér“ egyéniségéből, a nemzet nagyságából, a mozgalom méreteiből és sikereiből folyik, de kétségkívül hagyományaiból is, helyesebben abból, ahogy az olasz föld hagyományait megújította és felhasználja. Két év előtt rámutattunk e lapokon arra is, hogy szellemében és formanyelvében a fasizmus nem más, mint az olasz nacionalizmusnak a Róma-eszmével való rendkívül szerencsés társítása; ebből folyik a klasszikus ókor emlékeinek egészen más szemléletű kultusza is, mint ahogy a háború előtti Róma művelte.¹

A Zóna Archeologica — a Fórum körül kialakuló óriási antik emlék-kert—legutóbb ismét nagy lépésekkel tökéletesedett. A Piazza Venezia kitágult, szinte egészen a Marcellus-színházig, s a Sta. Maria in Cosmedin körüli teret meg sem ismeri, aki pár esztendő óta nem volt Rómában. Régebben proletámegyedek színes és mozgalmas egyvelegéből kellett a turistának egy-egy antik sarkot, oszlopot vagy falat kihámozni s e vadászatnak is volt varázsa; ma csodálatos szépségű és méretű parkok alakulnak ki a zezugos és piszkos utcák helyén, a lárma és mozgalom helyett ünnepélyes csend, az új Róma elköltözött s átadta helyét a császárság emlékeinek, hogy belőlük politikai ihletet, esztétikai gyönyörűséget és egészséget merítsen.

Tiszteletet parancsoló, hatalmas munka ez a városrendezés (mely számos más városra, elsősorban Nápolyra is kihat), bár a régi Róma ismerői közt sokan vannak, akik úgy szerették a Várost, ahogy két évezred viszontagságai és fergetegei egymásra hordták s a „középkorinak“ mondott, valójában kortalan Róma nem éppen szép népi negyedeiben is megtalálták a maguk művészi örömeit és tanulságait. Ezekben a ma kissé zsörtölődő amatőrökben a múlt század nagy klerikális francia hírlapírójának, Louis Veuillot-nak szelleme él tovább, aki híressé vált könyvében, a „Le Parfûm de Rome“-ban költői emléket állított IX. Pius Rómájának, melyet akkor még nem érintett meg sem a modern világváros-alapítás, sem az archeológiai kutatás láza.

Aki az egykori gettó, Trastevere, a Fórum-környéki negyedek hangulatát keresi, az ma már csak fogyatékos képet kap erről a pusztuló Rómáról a Campo Fiori s a Via Giulia környékén, s Nápoly régi negyedeivel kell magát kárpótolnia, — míg a Duce által megígért „risanamento“ a régi időknek ezt az utolsó maradványát ott is el nem tünteti. A fasizmus a settecento-nak sok tekintetben hátat fordított: nemcsak a nemzeti egység és öncélúság politikai eszményeit állította fel, hanem a barokk városkép részletező, lágyabb és kedélyesebb formáinak is hadat üzent. A „couleur locale“-lal vegyes festői olasz sikátor helyét országszerte monumentális terek és imperiális méretek kezdik elfoglalni.²

¹ „Róma újjászületése“ (The Resurrection of Romé) címet adta G. K. Chesterton is a mai Olaszországról szóló, kevésbé sikerült könyvének. (Hodder & Stoughton 1930.)

² Valami szizifuszi jelleget ad a rezsím munkájának e téren, hogy minden csákányvágás, mely a Zona-t kitágítja, mind nagyobb s nagyobb távlatot ad a háború-előtti liberális Olaszország szimbolikus nagy emlékművének, a művészi szempontból

KITÁGULT a világ maga is az olaszág előtt: ez az ország, melyet a múlt század derekán Európa „a halottak földjének“ (Marc-Monnier) tartott s melynek bevonulását a nagyhatalmak sorába a nemzet erkölcsi depressziójának négy évtizedes szomorú korszaka követte,¹ ma egyik legjelentősebb s legkomolyabb tényezője a nemzetközi politikának is. A világpolitikai súly öntudatának tanúságtétele volt a nápolyi beszéd is. A világválságban, melyet Mussolini nem érez többé „gazdaságinak, hanem lelkinak és erkölcsinek, nem szabad tétlenül maradni“ ; az akadályokkal akaratot kell szembehelyezni. Magyarországon nagyon emlékeztetéseket a szavak, melyekkel az olasz kormányfő a maga válságpolitikájának irányát meghatározta: a háború likvidálását nem lehet hatvan esztendőre elnyújtani. Nincs jogi egyenlőség a nemzetek közt, amíg felfegyverzetek és lefegyverzetek állanak egymással szemben. Az igazi békét nem bosszú és félelem, hanem csupán igazság diktálhatja:

„És hogy lehet európai rekonstrukcióról beszélni, ha némely békeszerződés némely szakaszai nem módosíthatók, melyek egész nemzeteket az anyagi pusztulás és az erkölcsi kétségbeesés szélére sodortak ! És mennyi időnek kell vájjon elmúlnia, míg meggyőződnek róla, hogy a jelenkori világ gazdasági szerkezetében valami fennakadt s talán szétmorzsolódott?“

E szavak a diplomáciai körökben mind népszerűbbé váló, mert valóban kiváló személyi képességű Grandinak szóló útravaló voltak berlini útja számára, de Washington és Genf számára is, ahol januárban, a leszerelési konferencián, Olaszország „az igazságon alapuló béke“ álláspontját fogja képviselni, s alighanem az Egyesült Államokkal és Angliával egy táborban lesz. De jól tudjuk és hallottuk, voltak a nápolyi beszédnek szavai, amelyek kifejezetten Magyarországnak szóltak s olyan mély és őszinte érzelmeket fejeztek ki, melyekért a magyarság, nehéz óráiban, sokszorosan hálás és melyeket ragaszkodással viszonz. Ami a békeszerződések nekünk mindennél fontosabb revízióját illeti, Mussolini büszkén hivatkozhatik rá: „Nem kevesen vannak a világon, akik ma már a mi szempontunkból szemlélik az európai rekonstrukciós problémát.“

BALOGH JÓZSEF

annyt s oly méltán kárhóztatott „Mole Vittoriana“-nak, ahogy mostanában I. Viktor Emánuel hideg és nagy szoborcsoportját hívják. A legutóbbi hetekben fogadta el a kormány Corrado Ricci szenátornak újabb rendezési tervét, melynek részletei még nem tekinthetők át, de amely — úgy látszik — fásorszegélyezte utak közé kívánja szorítani, amin egyébként segíteni alig lehet.

¹ E depresszió kitűnő jellemzését adja Róbert Michels jeles műve: „Italien von heute. Politische und wirtschaftliche Kulturgeschichte von 1860 bis 1930.“ Zürich, Orell Füssli 1930, melyet e cikk szerzője sok tanulsággal használt.